

POLEMIKA

Rimantas Balsys*Klaipėdos universitetas*DĖL J. LASICKIO PAMINĖTŲ DIEVYBIŲ
SALAUŠ, KLAMALS, ATLAIBOS, TAWALS
KILMĖS BEI FUNKCIJŲ**Anotacija**

Šiame straipsnyje, remiantis žinomais rašytiniais šaltiniais, tautosaka, etnografiniais aprašymais, kalbos duomenimis, giminingų mokslo sričių tyrinėtojų pastebėjimais, pateikiamos iki šiol neaptartų arba ankstesnių tyrinėtojų prieštarinai vertintų dievybių (*Salaus, Klamals, Atlaibos, Tawals*) mitologinės charakteristikos.

PAGRINDINIAI ŽODŽIAI: J. Lasickis, dievybės, tautosaka.

Abstract

This article, based on known written sources, folklore, ethnographic descriptions, linguistic data and observations by scholars in related fields of study, provides some descriptions of deities (*Salaus, Klamals, Atlaibos, Tawals*) which have not been discussed until now or which have been the subject of controversial treatment by earlier scholars.

KEY WORDS: J. Lasickis, deities, folklore.

Jonas Lasickis 1582 m. parašytame ir tik 1615 m. išleistame veikle „De Diis Samagitarum Caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum“¹, remdamasis, kaip manoma, žodine (arba rašytine) Jokūbo Laskausko informacija, iš viso yra išvardijęs net septyniasdešimt septynias dievybes². Daugelio jų nurodytos ir funkcijos. O štai „ką daro *Salaus*, Šluotražis (*Szlotrazis*), Tiklis (*Tiklis*), Biržulis (*Birzulis*), Siryčius (*Siriczius*), Dvargantis (*Dwar-*

¹ „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“.

² Dėl dievybių kiekio J. Lasickio veikle nesutariama. Antai J. Balys suskaičiavo 78 teonimus (žr. Balys II, 348), o N. Mikhailovas – tik 76 (žr. 348; Mikhailov 1997, 452). N. Mikhailovas pateikia visą J. Lasickio išvardytų dievybių sąrašą, tad nesunku pastebėti, kad į jį nepakliuvo *Smik Smik Perleuenu*. J. Balys visų J. Lasickio paminėtų teonimų sąrašo nėra pateikęs, tad lieka neaišku, kaip jo darbuose atsirado 78 dievybės. Tiesa, jei skaičiuotume ir tuos teonimus, kuriuos J. Lasickis perrašė iš prūsiškų šaltinių, prie paminėtų 77 reikėtų pridėti dar 13.

gonth), *Klamals*, *Atlaibas* (*Atlaibos*) ir kiti panašūs dievukai“, pasak J. Lasickio, „jie labai nenorom krikščionims atskleidžia“. Sužinota tik, kad „jie esą žmonių pagalbininkai ir todėl į juos reikią kreiptis“ (BRMŠ II, 595)³. Prie dievų pagalbininkų iš dalies galėtų būti priskirtas ir tame pačiame J. Lasickio veikale užfiksuotas dievas *Tawals* (Lasickis 1969, 40; BRMŠ II, 581).

Iš visų čia paminėtų dievybių tik Dvargantis sulaukė bent kiek didesnio tyrinėtojų dėmesio (žr. Balsys 2006, 104–106). Apie Biržulį, Šluotražį, Tiklį, Siryčių šiek tiek rašyta ankstesniuose darbuose (žr. Balsys 2006, 348–349; Balsys, 2007, 75–94). Teonimų *Salaus*, *Klamals*, *Atlaibos*, *Tawals* kilmės klausimu iki šiol rašė tik V. Jackevičius, o mitologų darbuose apie šias dievybes užsimenama tik fragmentiškai.

Straipsnio tikslas – remiantis žinomais rašytiniais šaltiniais, tautosaka, etnografiniais aprašymais, ankstesnių tyrinėtojų darbais, kitų tautų mitologijos duomenimis bei giminingų mokslo sričių tyrinėtojų pastebėjimais, iširti šiuos teonimus mitologiškai, t. y. nustatyti galimą, tikėtiną jų vietą ir paskirtį lietuvių mitinėje sistemoje.

Salavas (*Salaus*)

Šaltiniai. *Salaus* pirmą ir vienintelį kartą paminėtas J. Lasickio 1582 m. ir laikomas žmonių pagalbininku (BRMŠ II, 595).

Tyrinėjimai. T. Narbutas spėja, jog dievavardis „etimologiškai susijęs su kažkokiu gydymu“, o pati dievybė gretintina su senovės romėnų deive Salakija (Narbutas 1998, 200). V. Jackevičius pripažįsta, jog *Salaus* – viena iš nežinomų dievybių, kurios vardas galėtų būti kildintinas iš lietuvių *sala*, reiškiančio „sodžius, žemės lopinėlis prie namų“. Taip pat pažymima, kad jau XVI a. Lietuvoje žinomi ir vietovardžiai su šaknimi *Sal-*, *Sol-* (Jackevičius 1952, 96–97).

G. Beresnevičius, matyt, sekdamas V. Jackevičiumi, atkreipia dėmesį į tai, jog lietuviams žodis *sala* gali reikšti „sodžių, kaimą“, tačiau galiausiai prieina prie išvados, kad dievavardis užrašytas neteisingai, ir siūlo į šią dievybę žiūrėti kaip į opoziciją Rūgučiui / Raugų Žemėpačiui, o patį teonimą linkęs sieti su lietuvių žodžiais *saladynai* – „nuo alaus ar degtinės dary-

³ „Caeterum quid agant Salaus, Szlotrazis, Tiklis, Birzulis, Siriczus, Dwargonth, Klamals, Atlaibos, alijque eius generis, non libenter id Schristianis aperiunt. Opitulatores illos hominum esse, ideoque invocandos persuasum habent“ (BRMŠ II, 582).

mo atlikę tirščiai“; *salamakas* – „neišrūgęs, nepakilęs, suzmekęs pyragas ar duona“; *salarūgštis* – „susalusiu duona“ (TLPRŽ, 166–167).

„Lietuvių kalbos žodyne“ paliudytos bent kelios žodžio *salà* reikšmės: „iš visų pusių vandens apsuptas sausumos plotas; pakilesnis, sausas žemės plotelis liūne, raiste; lauko sklypas; ariamos žemės, dirvos plotelis tarp pievų; aikštelė miške; pievelė vidury vasarojaus ar rugių lauko; vienos rūšies žolių ar kitokių augalų plotelis, kupstas; pelkėta upės pakrantė“ (LKŽ XII, 59). Daiktavardžiui *salà* giminingas ir veiksmažodis *sálti, sàla, sàlo* „palengva tekėti, tvinti“ (LKŽ XII, 86). Kalbininkų teigimu, *sal-* šaknis sietina su ide. **sol-*, **sel-* „tekėti, srovė, tekantis vanduo“ (plg. lot. *salum* „ežero bangavimas, upės srautas, sraunuma, tėkmė“; pr. *salus* „upokšnis po lietaus“; la. *sala* „vandens apsuptas sausumos plotas“; it. *sal* „marės“; s. air. *sal* „jūra“) (žr. Pėteraitis 1992, 150; Vanagas 1981, 288; Karulis 1992, 147–148; Fraenkel 1955–1965, 759). Kaip jau pažymėjo V. Jackevičius, su šaknimi *sal-* gausu vietovardžių ir vandenvardžių Lietuvoje ir už jos ribų. Minėtini Salis, Salka, Salutė (žr. Pėteraitis 1992, 150); Sala, Salaičiai; Salaičiukas, Salietis, Salinė, Salinis, Salukė, Salipys, Salos ežeras, Salos upelis, Salakas, Salantas, Salantai (žr. Vanagas 1981, 287–288), Salava, Salininkai, Salviečiai (žr. Pėteraitis 1997, 342–343), Salas ezers, Salas purvs (Karulis 1992, 147–148) ir t. t.

Priėmus tokią aptariamojo teonimo kilmės versiją, belieka atkreipti dėmesį, jog *Salaus* padarytas iš daiktavardžio *sala* su žemaičiams gana gerai žinoma priesaga *-au-*, kurią bendrinėje kalboje atitinka *-ava-*, pvz.: Panaus < Panavas, Kūzaus < Kūzavas (žr. Skardžius 1943, 379). Tad bendrinėje kalboje žemaitiškas teonimas *Salaus* skaitytinas kaip Salavas.

Teonimo Salavas (*Salaus*) sąsajos su žodžiais *sala, salti* ir šių žodžių reikšmių spektras nuo vandens tekėjimo iki to paties vandens sunesto, apsupto ar drėkinamo žemės lopinėlio leidžia manyti, jog dievas Salavas (*Salaus*) susijęs su žemdirbyste, dirbamų žemių, šienaujamų pievų derlumu, kurį ir suteikia tas pats tekantis, tvinstantis, po lietaus išsiliejantis, užliejantis vanduo. Šiuo požiūriu dievas Salavas (*Salaus*) gretintinas su prūsų Patrimpu, kuris S. Grunau kronikoje (1529 m.) apibūdinamas kaip javų dievas, o „Sūduvių knygelėje“ (apie 1520–1530 m.) – kaip tekančių vandenų dievas (žr. Balsys 2006, 273–279).

Regis, jog būtent taip teonimo Salavas (*Salaus*) kilmę ir funkcijas suprato J. Pabrėža. Mat šiai dievybei atminti J. Pabrėžos žodyne įrašytas Sa-

liavas (*Peucedanum gentis*) – daugiametis, iš Vakarų Europos kilęs vaistinis augalas, vartojamas medicinoje kaip skatinanti sekreciją ir silpna diuretinė priemonė (žr. Dargis 1972, 23; Snarskis 1954, 580).

Klamalas (*Klamals*)

Šaltiniai. *Klamals* pirmą ir vienintelį kartą paminėtas J. Lasickio 1582 m. ir laikomas žmonių pagalbininku (BRMŠ II, 595).

Tyrinėjimai. Iki šiol tyrinėtojų dėmesio bemaž nesulaukė. Minėtinis tik T. Narbuto, V. Jackevičiaus bei I. Narbuto fragmentiškos pastabos. T. Narbutui, paprastai turinčiam duomenų beveik apie visus teonimus, Klamalas – „visiškai neaiški dievybė“ (Narbutas, 1998, 200). V. Jackevičius siūlo į Klamalį žiūrėti kaip į neteisingai užrašytą žodį *klevelis*, gana dažną lietuvių liaudies dainose, ir dar pastebi žemaičiams būdingą priesagą *-alis*: „daržalis < daržas, krūmalis < krūmas“ (Jackevičius 1952, 85).

I. Narbutas, greičiausiai remdamasis „Lietuvių kalbos žodyno“ duomenimis, kur iš J. Pabrėžos augalų vardyno pateko *Klemalis* / *Klemalys* (*Asclepias gentis*), Klamalą, sykiu su Atlaibu, laiko augalų dievais (Narbutas, 2003, 11–12). Deja, toks būdas išsiaiškinti teonimo funkcijas, kaip jau ne kartą minėta, yra klaidingas. Mat J. Pabrėža augalams vardus parinko iš to paties J. Lasickio užrašyto dievų sąrašo (dar žr. sk. *Atlaibos*).

Regis, padėti išspręsti paslaptingojo Klamalo funkcijų ir kilmės klausimą gali latvių mitologijos duomenys. Tikėtina, jog žemaičių *Klamals* yra giminingas latvių Klemu motei (*Klemu māte*), kuri paliudyta latviškuose užkalbėjimuose: „Dievs Kungs, apžēlojies, Kristus, apžēlojies, es lūdzu, nāci par palīgu tam bērnam; treideviņu klemu mātes, treideviņu caurduras mātes, sāpes, krampu mātes pacēlušas trīs deviņas reizes uz priekšu, trīsdeviņas atpakaļ, trīsdeviņas reizes stāvu. Kungs Kristus, es lūdzos, lai viņas tās caurduras mātes un krampa mātes un klēpja mātes sāpes paliek tūliņ uz vietas mierā“⁴ (Straubergs 1939, 407).

J. Kursytės manymu, teonimo *Klemu māte* pirmasis sandas kildintinas iš vokiečių kalbos žodžio *klemmen* „suspausti, padaužti, nudžiauti, priver-

⁴ „Dieve Karaliau, pagailėk, Kristau, pagailėk, aš prašau, pagelbėk tam vaikui; tris devynios gniaužtų (?) motinos, tris devynios dieglių motinos, skausmo, mėšlungio motinos, pakėlusios tris devynis sykius į priekį, tris devynis sykius atgal, tris devynis sykius stačiomis. Kristau Karaliau, prašau, kad jos, tos dieglių motinos, mėšlungio motinos, glėbio motinos, skausmai tegu palieka tuojau ramybėje.“

ti, sugnybti, prisiverti“ (Kursiute, 1999, 41). Vokiečių *klemen* giminingas ir *klamm*, kurio antroji reiškė „sustingęs, sustiręs“. Iš minėtų vokiečių *klemme*, *klamm* radosi ir daiktavardžiai *Klemme* „gniauztuvas, spaustuvas, gnybtas, replės, spąstai“ bei *Klammer* „sąvarža, gnybtas, veržtuvas“ (DV-LKŽ I, 591, 596). Iš anksčiau aptartų vokiškų žodžių pasiskolinti ir lietuvių *klemėris* „geležinė sankaba, kabė, kaištis durims uždaryti, plaukų segtukas“, *klemarius* „sienos sutvirtinimas“, *klembaris* „tam tikras įtaisymas durims uždaryti, kibikis, lapelė“ (LKŽ VI, 45), *klambaris* „kobinys apatiniam staklių riestuvui sulaikyti, kablys, smailiais lenktais galais geležis medžiui laikyti“ (LKŽ V, 954). Visus juos semantiškai sieja sutvirtinimo, suspaudimo, prilaikymo, sukabinimo, surakinimo veiksmai.

Tikėtina, jog iš minėtų vokiškų skolinių žemaičių tarmėje galėjo rasti ir veiksmazodis **klamti* / **klemti* „sukabinti, surakinti, sugnybti“ ir pan., o iš pastarojo su žemaičiams būdinga priesaga *-alas* (*-als*) – ir teonimas Klamalas (*Klamals*) „surakintasis, sukabintasis“⁵(?). Būtent taip – surakintas, sukabintas, suriestas – dažniausiai apibūdinamas baimės, išgąščio sustingdytas, skausmų, ligų kamuojamas, paralyžiuotas žmogus. Antai sakoma: „Nugarą surakino: negaliu nė pajudėti“, „Krūtinė surakinta: sunku orą įtraukti“, „Visa surakinta diegliais“, „Deginantis skausmas surakino sprandą“, „Skausmas surakino kairį šoną: nė atsigult, nė atsikelt“, „Su viena antra diena surakino (paralyžiavo)“, „Baimė surakino jam sąnarius“ „Surietė ramatas, ir gyvenk, kad nori!“, „Suriesta esu, negaliu prisilenkti“, „Jį kupron surietė“ ir t. t. (žr. LKŽe).

Iš viso to, kas pasakyta, išeitų, jog Klamalas (kaip ir latvių *Klemu mātē*) galėtų būti dievybė, į kurią kreipiamasi siekiant apsisaugoti nuo „surakinančių“ ligų. Turint omenyje, jog XIX a. pabaigoje – XX a. tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje surinkta ir užrašyta daugybė užkalbėjimų, kuriais buvo mėginama tokias ligas įveikti (žr.: Balys 1951; Šmits 1940–1941), panašios dievybės egzistavimas atrodo visiškai tikėtinas.

Žemaičiams žinomo Klamalo (*Klamals*) ir latvių *Klemu* motės giminyse, regis, neabejojo ir J. Pabrėža, nes, įamžindamas šios dievybės vardą, būtent *Klemaliu*, o ne *Klamaliu* pavadino *Asclepias* gentį (žr. Dargis 1972, 23). Pažymėtina, jog *Asclepias* genties augalai yra kaučiukiniai, medingi,

⁵ Nors, pasak S. Ambrazo, dažniau su priesaga *-alas* daromi veiksmazodiniai vediniai, ypač veiksmo rezultatų pavadinimai (žr. Ambrasas 2000, 177), tačiau pasitaiko ir priesagos *-alas* darinių iš linksniuojamųjų kalbos dalių (žr. Skardžius 1943, 171–175).

t. y. pasižymintys tvirtumu – stangri stiebo, lapų ir žiedų struktūra leidžia jiems išlikti ne tik po pirmųjų šalnų, bet ir išsilaikyti per žiemą (BVŽ, 43; Snarskis 1954, 42, 617). Atkreiptinas dėmesys ir į lotynišką šio augalo pavadinimą (Asklepijas – graikų mitologijoje gydymo dievas), rodantį gana tikėtiną Klamalo – nuo „surakinančių“ ligų apsaugančio dievo kvalifikaciją.

Dar svarstyтина ir Klamalo giminystė su žemaičių tarmėje užfiksuotais *klēmis*, *klēmė* „kas nerimtas, išdaigininkas“; *klemúoti*, *-úoja*, *-āvo* „nerimtai elgtis, kvailioti, išdykauti“. Sakoma: „E, tėvai, neklemuok!“, „Eik eik, kleme Žvaginių, neklemuok!“, „Toks klēmis, ir klemuos man čia!“ Tiesa, pritarus Klamalo ir klemės sąsajoms, sunku būtų paaiškinti, kuo toks dievas, sekant J. Lasickiu, galėtų pagelbėti žmonėms ir koks Klamalo santykis su latvių Klemu mote.

Atlaibos

Šaltiniai. Pirmą ir vienintelį kartą dievas *Atlaibos* minimas J. Lasickio ir priskiriamas žmonių pagalbininkams, į kuriuos „reikią kreiptis“ (BRMŠ II, 595).

Tyrinėjimai. T. Narbutas *Atlaibo* vardą kildino iš būdvardžio *laibas* „plonas“ ir teigė, kad Vilniuje, Vaikelio Jėzaus vienuolyno sklype, XIII a. yra buvusi dievo *Atlaibo* šventykla (Narbutas 1998, 199, 275). V. Jackevičius linkęs manyti, jog tai klaidingai užrašytas žodis. Turėtų būti *atlaidos* (vienaskaitos arba daugiskaitos kilmininkas iš lietuvių *atlaida* „lauko dalis prie namų“, „atidalijamos (paveldėtojams) žemės dalis“ (Jackevičius 1952, 74–75). V. Jackevičiui pritaria ir J. Jurginis, o štai M. Akelaitis (kaip ir T. Narbutas) svarsto, ar nebus minėtas teonimas kaip nors susijęs su žodžiu *laibas* „plonas“ (žr. Jurginis 1969, 71). G. Beresnevičiaus manymu, galimybę samprotauti apie *Atlaibą* dar teikia lietuvių kalbos žodis *atlaibas*, reiškiantis „kemerą“ (TLPRŽ, 58).

G. Beresnevičiaus samprotavimas atmestinas, nes „Lietuvių kalbos žodyne“ *atlaibas* atsirado iš to paties šaltinio – J. Lasickio veikalų (žr. LKŽ I, 389). Mat J. Pabrėža daugelio J. Lasickio paminėtų dievybių vardus įamžino savo surinktų augalų vardyne. *Atlaiba kanapine* J. Pabrėža pavadino *kanapinį kemerą* (*Eupatorium cannabinum*), astrinių šeimos augalą, augantį šlapiuose upių ir ežerų krantuose, šlaituose, šlapiuose pakrūmėse (Dagys, 1972, p. 22).

Iš dalies būtų galima pritarti T. Narbuto ir M. Akelaičio siūlymui teonimą *Atlaibos* sieti su būdvardžiu *laibas*. Iš tiesų priešdėlis *at-* tiek su būdvardžiais, tiek ir su daiktavardžiais, veiksmažodžiais,rieveiksmiais gan dažnas ir gali sudaryti pačias įvairiausias reikšmes turinčias leksemas, pvz., *atgaišas*, *atgaižas* „pagairė, atgairė“; *atgalas* „atgal einantis, atbulas, atžagarias“; *atgrasas* „atgrasymas, atpratrinimas“ (LKŽ I, 372–377). Būdvardis *laibas* lietuvių kalboje turi tris reikšmes: 1) siauro skersmens, plonas; 2) aukštas (apie balsą); 3) mažo storio, plonas (apie audinius, lakštus). Pastaroji reikšmė, sprendžiant iš S. Daukanto raštų, žemaičiams buvo gerai žinoma: „Įrankiais jų linksmybės buvo ilgi trūbai, laibai tošėmis nuvyturti, kuriuos vadino trimitais (LKŽ VII, 12–13). Tokia teonimo *Atlaibas* kilmės versija suponuoja galimybę šią dievybę sieti su kitu žemaičiams žinomu žodžiu – *plonis* (*plonė*). *Plonis* (*plonė*), LKŽ duomenimis, turi tokias reikšmes: a) plonumas, laibumas; b) paplotis, raguolis (iš čia šventė – plonių diena, t. y. diena, kada kepami ploniai); c) iš gėlių ir varpų nupintas derliaus ėmimo pabaigtuvių vainikas (LKŽ X 303, 306). Beje, A. J. Greimas mano, kad *plonis* „ievaras–vainikas“ ir *plonis* „paplotelis“ mitologiškai yra tapatūs ir sietini su rugių aukojimu derliaus dievams (Greimas 1990, 485–487). Iš viso to, kas pasakyta, būtų galima daryti prielaidą, kad *Atlaibas* – siaurų funkcijų dievybė, galbūt prižiūrinti derliaus dievų garbei kepamus papločius arba tų pačių dievų garbei į namus gabenamą pabaigtuvių vainiką.

Panašių dievybių ar namų dvasių gausu germanų mitologijoje. Minėtina namų dvasia *Broonie*, kuriai būdavo aukojamos nedidelės aukos įvairiomis progomis: darant alų, mušant sviestą ar malant miltus. Taip pat manyta, kad ši dvasia saugo sodybos grūdų atsargas (Lecouteux, 2006, 45).

Tiek pat svarstytinas ir V. Jackevičiaus siūlymas J. Lasickio užrašytą teonimą skaityti kaip *Atlaida* (dgs. *Atlaidos*) ir sieti su žemaičių *atláida*, *ātlaida*, *atlaidà*, turinčio bent tris reikšmes: 1) pievos sklypas prie dirvos, dažnai netoli namų, 2) aukštesnė vieta pievoje, 3) žardiena⁶ (žr. LKŽe). Pritarę tokiai teonimo *Atlaida* kilmei, turėtume dievybę, kuri papildytų gausią, atskirus žemės ūkio darbus, dirbamos ar pūdymui paliktos žemės plotus prižiūrinčių dievų šeimą (žr. Balsys 2006, 39–148).

⁶ *Žardiena* – kluonienos, arba kluono, pavadinimas vietai aplink klojimą žemaičiuose (LKŽe).

Tavalas (*Tawals*)

Šaltiniai. Pirmą ir vienintelį kartą *Tawals* paminėtas J. Lasickio 1582 m.: „Tawals Deus, auctor facultatum“ (Lasickis 1969, 40; BRMŠ II, 581). Leonas Valkūnas minėta J. Lasickio tekstą verčia taip: „Dievas Tawals – gerų paslaugų teikėjas“ (Lasickis 1969, 20; BRMŠ II, p. 594).

Tyrinėjimai. T. Narbutas spėjo, kad šis teonimas užrašytas klaidingai ir turėtų būti skaitomas kaip *Javals* bei kildinamas iš lietuvių *javai* (Narbutas 1998, 167). S. Daukantas, regis, manė, jog Tavalas – dievo Perkūno epitetas (žr.: LM I, 149–150). A. Mežinskis J. Lasickio Tavalą gretino su Ipatijaus metraštyje minimu Teliaveliu, abu siedamas su lietuvių *tėveliu* (žr. LM I, 387). A. Briukneris pagrįstai kritikavo A. Mežinskio samprotavimus, teigdamas, kad „iš tokių išvedžiojimų naudos maža“ (žr. LM I, 465), tačiau ir pats jokios įtikinamesnės teonimo *Tawals* kilmės versijos nepasiūlė.

O štai V. Jackevičius pateikė bent dvi, jo manymu, tikėtinas teonimo *Tawals* versijas: 1) *Tawals* sietinas su žemaičiams žinoma leksema *tavalas* „kas dirba negrabiai, lėtai“; 2) *Tawals* – rašybos riktas iš lietuvių *tabalas* „trinka“, kuris dar sietinas ir su veiksmažodžiu *tabaluoti* „kyburiuoti, kaboti, karoti; pakabinti“; „triukšmingai arba nerangiai judėti“ (Jackevičius 1952, 99–100). J. Jurginis, iš dalies sekdamas V. Jackevičium, kaip tikėtinus žodžius, iš kurių galėtų būti padarytas aptariamasis teonimas, siūlo *tavalą* „nutavaliotas drabužis“ ir *tabalą*, jo teigimu, reiškiantį „bastūną, valkatą“ (Jurginis 1969, 82).

V. Jackevičiaus minčių sekiniu reikėtų laikyti ir A. J. Greimo pasiūlytą mitologinę Tavalos charakteristiką, kurioje Tavalas / Tabalas siejamas su M. Valančiaus ir S. Daukanto aprašytu papročiu antrąją Kalėdų dieną lankyti kaimynus velkant bluką ir mušant tabalus. A. J. Greimo teigimu, visiškai normalu, jog bluko vilkimo paprotį ir ritualinį tekstą, pabrėžiantį kaimynijos bendruomeniškumą, „atitiktų mitinė būtybė“, prižiūrinti ir įkvepianti gerus kaimyninius santykius (Greimas 2005, 335–340).

Šitokia J. Lasickio aprašyto *Tawalo* kilmės ir funkcijų interpretacija vargiai priimtina. Iš tikrųjų pirmasis kalėdinių blukvilkių tradiciją XIX a. pradžioje aprašė pamokslininkas Juozas Ambraziejus Pabrėža, o panašios Kalėdų laikotarpio apeigos žinomos beveik visoms Europos tautoms. Paprastai trinka, rąstas kertamas, pargabenamas ir galiausiai sudeginamas

(žr. Vaicekauskas, 2005, 71–4). Egzistuoja bent kelios šio papročio interpretacijos – nuo siekio imitacinės magijos būdu palengvinti saulės, o drauge ir šviesos bei šilumos sugrįžimą iki ritualo apie dangiškųjų dievų kovą su chtoniškais dievybėmis, iš kurių iš naujo sukuriamas pasaulis, atkartojimo (žr. Vaicekauskas, 2005, 74–77). Bet kuris iš žinomų šios apeigos aiškinimų sunkiai gretintinas su, regis, gana specifinėmis dievo *Tawals* funkcijomis. Sekant A. J. Greimu, būtų keblu paaiškinti ir Tavalio virtimą Tabalu.

Norint bent kiek detaliau nusakyti dievo *Tawals* funkcijas ir bent hipotetiškai pasamprotauti apie šio teonimo kilmę, reikia grįžti prie J. Lasickio pateiktos šio dievo charakteristikos lotynų kalba ir jos vertimų į lietuvių kalbą. Kaip jau minėta, L. Valkūnas J. Lasickio užrašytą tekstą „Tawals Deus, auctor facultatum“ verčia taip: „Dievas Tavvals – gerų paslaugų teikėjas“.

Regis, šis vertimas nėra itin tikslus arba yra tik vienas iš galimų. Mat lotynų kalboje *facultas* turi bent kelias reikšmes: 1) galimybė, proga; 2) gabumas, mitrumas, sugebėjimas; 3) išteklius, atsarga, gausumas, dgs. lėšos, išgalės, turtai (žr. Jokantas, 1995, 382); 4) iš tėvo paveldėtas turtas, tėvo palikimas (žr. Niermeyer, 1976)⁷. Vadinasi, J. Lasickio infomacija apie dievą *Tawals* gali būti verčiama keleriopai: 1) dievas *Tawals* – galimybių, gerų progų teikėjas; 2) gabumų, gebėjimų teikėjas; 3) turtų, gausos, išteklių teikėjas; 4) paveldimo turto dievas.

Pasirinkę du pirmuosius vertimų į lietuvių kalbą variantus, teonimą *Tawals* galbūt galėtume sieti su lietuvių nūnai jau mažai žinomu ir vartojamu veiksmažodžiu *tavalioti* (*nutavalioti*, *patavalioti*, *sutavalioti*), turinčio tokias reikšmes: „įstengti pakiloti“ (pvz., maišą grūdų), „sutvarkyti, sudėti, sukrauti“ (pvz., šieną, javus, pakinktus), „priversti paklusti, suvaldyti, nulaikyti“ (pvz., arklius, jaučius, žambį) ir kt. (žr. LKŽ XV, 1039). Tokia Tavalio kilmės versija atitiktų tikėtinas, galimas jo funkcijas – suteikti gabumų, gebėjimų, t. y. pagelbėti sėkmingai atlikti bet kurį ūkio darbą.

Vis dėlto labiau tikėtina, kad J. Lasickis *Tawalą* charakterizavo kaip turtų, gausos, išteklių teikėją, o dar tiksliau – **kaip paveldimo turto dievą**. Toks dievas papildytų lietuviams ir prūsams žinomų turto, pilnatvės, gausos dievybių sąrašą (Pilnytis / Pilvytis, Datanus, Skalsa), o **paveldimo turto** priežiūros funkcijos skirtų *Tawalą* nuo to paties J. Lasickio aprašyto

⁷ Už šią ir kitas pastabas autorius nuoširdžiai dėkoja straipsnio recenzentui.

Datanus, kuris apibūdinamas kaip gėrybių davėjas arba teikėjas (žr. BRMŠ II, 594)⁸.

Priskybę dievui *Tawals* paveldimo turto priežiūros funkcijas, patį teonimą galėtume laikyti priesagos *-alas* vediniu (dar žr. 300 išnašą) iš vakarų baltų **tāvas* „tėvas“ (žr. Mažiulis IV, 197–198). Turint omenyje, kad tur-tas patriarchalinėje visuomenėje paprastai buvo paveldimas vyriškų įpėdinių, t. y. sūnus paveldėdavo iš tėvo, tokia aptariamojo teonimo kilmė atrodo gana tikėtina.

Apibendrinant pažymėtina, kad gana prieštaringai (dažniau, beje, skeptiškai) vertinamas J. Lasickio veikalas apie žemaičių dievus toli gražu nėra baigtas tyrinėti. Ypač jei atsisakysime išankstinės nuostatos, jog „J. Lasickis pats viską išsigalvojo“ arba „J. Lasickis, nemokėdamas lietuvių kalbos, paprastus žodžius palaikė teonimais“, ir imsime į šią knygėlę žiūrėti kaip į patikimą XVI a. antrosios pusės istorinį, mitologinį ir kalbinį šaltinį, fiksuojantį, N. Mikhailovo žodžiais tariant (žr. Mikhailov 1997, 450), tuometinę žemaičių kalbos ir, žinoma, yrančio, t. y. smarkiai demonizuoto, atstovaujamo smulkesnių dievų-pagalbininkų, pagoniškojo pasaulio būklę. Tokiame kontekste dievų-pagalbininkų *Salaus*, *Klamals*, *Atlaibos*, *Tawals* autentiškumas visiškai įmanomas.

Kita vertus, išlieka nemenka tikimybė, jog dievai, apie kuriuos J. Lasickiui su savo pagalbininkais sunkiai sekėsi arba iš viso nesisekė gauti žinių iš pateikėjų, galėjo būti įvardyti eufemizmais. Taip pat neatmestina tikimybė, jog tam tikrais atvejais informatoriai dėl įvairių priežasčių (nenorėdami prisipažinti garbinantys senuosius dievus, bijodami galimos bausmės ir t. t.) galėjo informacijos rinkėjus sąmoningai suklaidinti.

Vis dėlto tenka apgailestauti, kad prie senuosiuose raštuose minimų teonimų rekonstrukcijos šiandien menkai teprisideda kalbininkai (ypač kalbos istorijos, etimologijos, klasikinių kalbų specialistai). Akivaizdu, jog vien mitologų pastangų neužtenka: dar XX a. viduryje V. Jackevičiaus rašytas darbas, kuriame nagrinėjamos lietuvių dievų etimologijos ir funkcijos, nebeatitinka šių dienų reikalavimų.

⁸ Kaip žinoma, J. Lasickio veikalė dievybių, kurių funkcijos gana panašios arba identiškios, yra ir daugiau. Minėtini Kremara (kiaulių ir paršų dievas), Krukis (kiaulių dievas) ir Priparšis (žindomų paršukų dievas); Gardunytis (ėriukų saugotojas) ir Kurvaitis Ėraitis (ėriukų dievas), dar visas būrys ugnies dievybių – Gabija, Pelengabija, Užpelenė, Matergabija, vienaip ar kitaip susijusių su ugnies priežiūra (Lasickis 1969, 19–24; 40–44).

Literatūra

- Balys 1951 – Jonas Balys. *Dvasios ir žmonės. Liaudies sakmės. Lietuvių tautosakos lobynas* I. Bloomington.
- Balsys 2006 – Rimantas Balsys. *Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Balsys 2007 – Rimantas Balsys. Kai kurios Motiejaus Pretorijaus hipotezės ir jų interpretacijos XX a. pabaigos – XXI a. pradžios mitologų darbuose. *Res Humanitariae* I, 75–94. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla.
- Beresnevičius 1990 – Gintaras Beresnevičius. *Dausos*. Klaipėda.
- Beresnevičius 1995 – Gintaras Beresnevičius. *Baltų religinės reformos*. Vilnius.
- Dagys 1972 – J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai. *Jurgis Pabrėža (1771–1849)*. Vilnius.
- Fraenkel 1955–1965 – Ernst Fraenkel. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1–2. Göttingen.
- Greimas 1990 – Algirdas Julius Greimas. *Tautos atminties beiėškant. Apie dievus ir žmones*. Vilnius.
- Greimas 2005 – Algirdas Julius Greimas. *Lietuvių mitologijos studijos*. Vilnius: Baltos lankos.
- Jackiewicz 1952 – Walter C. Jaskiewicz. A Study in Lithuanian mythology. *Studi Baltici* II. Firenze.
- Jokantas 1995 – Kazimieras Jokantas. *Lotynų–lietuvių kalbų žodynas*. Vilnius.
- Jurginis 1969 – Juozas Jurginis. Paaiškinimai. *Jonas Lasickis. Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus*. Parengė Juozas Jurginis. Vilnius.
- Karulis 1992 – Konstantins Karulis. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga.
- Kursīte 1999 – Janīna Kursīte. *Mitiskais folklorā, literatūrā, māksla*. Rīga.
- Lecouteux 2006 – Claude Lecouteux. *Germanų mitologijos žodynas*. Vilnius.
- Mažiulis 1997 – Vytautas Mažiulis. *Prūsų kalbos etimologijos žodynas*, t. 4. Vilnius.
- Mikhailov 1997 – Nikolai Mikhailov. Vieno šaltinio lingvistinės–mitologinės reabilitacijos klausimu. Jono Lasickio „De Diis Samagitarum“. *Naujasis Židinys – Aidai*, nr. 11–12.
- Narbutas 2003 – Ignas Narbutas. Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių mitologiją. Struktūros bruožai. *Naujasis Židinys – Aidai*, nr. 11–12.
- Narbutas 1998 – Teodoras Narbutas. *Lietuvių tautos istorija*, t. 1. Vilnius.
- Niermeyer 1976 – J. F. Niermeyer. *Mediae Latinitatis lexicon minus*. Leiden.
- Pėteraitis 1992 – Vilius Pėteraitis. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta prabaltų, pralietuvių ir lietuvininkų laikais*. Vilnius.
- Pėteraitis 1997 – Vilius Pėteraitis. *Mažosios Lietuvos ir Tvankstos vietovardžiai*. Vilnius.
- Straubergs 1939 – *Latviešu buramie vārdi*, 1 sēj. Rīga.
- Skardžius 1943 – Pranas Skardžius. *Lietuvių kalbos žodžių daryba*. Vilnius.
- Snarskis 1954 – Snarskis Povilas. *Vadovas LTSR augalams pažinti*. Vilnius.
- Šmitas 2003 – Pėteris Šmitas. *Latvių mitologija*. Vilnius: Aidai.
- Šmits 1940–1941 – Peters Šmits. *Latviešu tautas ticējumi*, 1–4 sēj. Rīga.
- Vaicekauskas 2000 – Arūnas Vaicekauskas. *Lietuvių žiemos šventės. Bendruomeninės kalendorinio ciklo apeigos XIX a. pab. – XX a. pr.* Kaunas.
- BRMŠ – *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai*, t. 1–4. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1996–2005.
- BVŽ – *Botanikos vardų žodynas*. Sudarė Ramunė Jankevičienė. Vilnius, 1998.
- DVLKŽ – *Didysis vokiečių–lietuvių kalbų žodynas* I. Sudarė J. Križinauskas. Vilnius, 2006.

- FŽ – *Frazeologijos žodynas*. Vilnius, 2001.
 LE – *Lietuvių enciklopedija*, t. 1–27. Boston, 1953–1985.
 LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*, t. 1–20. Vilnius, 1956–2002.
 LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas*. Prieiga per internetą: <http://www.lkz.lt>
 LM – *Lietuvių mitologija*, t. 1–3. Parengė Norbertas Vėlius. Vilnius, 1995–2003.
 ME – *Mitologijos enciklopedija*, t. 1–2. Vilnius, 1997–1999.
 TD – *Tautosakos darbai*, t. 1–7. Kaunas: Lietuvių tautosakos archyvo leidinys, 1935–1940.
 TLPRŽ – Gintaras Beresnevičius. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius, 2001.

Rimantas Balsys

ON THE ORIGINS AND FUNCTIONS OF THE DEITIES SALAUS, KLAMALS, ATLAIBOS AND TAWALS REPORTED BY J. LASICKIS

Summary

This article, based on known written sources, folklore, ethnographic descriptions, linguistic data and observations by scholars in related fields of study, provides some descriptions of deities (*Salaus*, *Klamals*, *Atlaibos*, *Tawals*) which have not been discussed until now or which have been the subject of controversial treatment by earlier scholars.

1. The theonym Salavas (*Salaus*) is coined from the noun *sala* ‘an island’ with the suffix *-au-*, well known in Samogitia, which has an equivalent of *-ava-* in Standard Lithuanian. The link between the theonym Salavas (*Salaus*) with the words *sala* ‘an island’ and *salti* ‘to flow, to flood’, as well as the range of meanings of the said words from ‘water flowing’ to ‘a piece of land, brought together by, or surrounded with, or irrigated with water’, leads to a conclusion that God Salavas (*Salaus*) is related to agriculture and to the fertility of arable land or hayfields caused by water flowing, flooding, and producing water-meadows.
2. Klamals of the Žemaitijans is related to *Klemu māte* of the Latvians, and which is recorded in Latvian incantations. J. Kursīte argues that the first element of the *Klemu māte* theonym comes from the German word *klemmen* “to bind, to clamp, to jam, to clip, to seize, to pinch, to grip”. The German word *klemmen* is also related to the word *klamm*, whose secondary meaning is “stiffened, torpid”. These

words give rise to nouns such as *Klemme* “clamp, vice-grip, forceps, trap” and *Klammer* “cramp, brace, clamp, screw-clamp”. *Klamalas* (like the Latvian *Klemu māte*) might have been a deity addressed with requests to protect from “paralyzing” diseases.

Another possibility to be discussed is the relationship of *Klamalas* with *klēmis*, *klēmē* ‘a frivolous person, a jester’ or *klemúoti*, *-úoja*, *-āvo* ‘to behave in a frivolous way, to play pranks’. However, if the relationship of *Klamalas* and *klemē* is accepted, it would be hard to explain in what way such a deity, in accordance with J. Lasickis, could help people and what relates *Klamalas* to the Latvian *Klemu mote*.

3. The theonym *Atlaibos*, recorded by J. Lasickis, in accordance with V. Jackevičius should be read as *Atlaida* (Pl. *Atlaidos*) and related to the Samogitian *atláida*, *ātlaida*, *atlaidà* that has at least three meanings: 1) a plot of a meadow close to arable land, and frequently close to the house; 2) a higher plot of land in the meadow; and 3) a pen, an enclosure (cf.: LKŽ). If we accept the said origin of the theonym, we would have a deity to join a numerous family of Gods in charge of specific agricultural works and of arable lands or fallow. The link of the theonym *Atlaibos* and the adjective *laibas* ‘thin, slim’ is another possibility to be discussed.
4. The prevailing attitude of mythological literature that “God *Tavvals* is a supplier of good services” ought to be changed due to the seemingly not totally precise translation of J. Lasickis into Lithuanian. In Latin, *facultas* has at least several meanings: 1) an opportunity, a chance; 2) ability, dexterity; 3) a resource, supply, abundance, Pl. money, wealth (cf. Jokantas, 1995, 382); 4) property inherited from father; legacy (see Niermeyer, 1976). Consequently, J. Lasickis’ information about the God *Tawals* can be translated in several ways: 1) God *Tawals* as a supplier of a chance or an opportunity; 2) God *Tawals* as a provider of abilities and gifts; 3) God *Tawals* as a grantor of wealth, abundance, and resources, and 4) God *Tawals* as the God of inherited wealth.